

Robert Dittmann

Deuterokanonické knihy v protestantské tradici se zřetelem k Bibli kralické

Otázka biblického kánonu, jež dala díky své důležitosti vzniknout i moderní interpretační metodě (tzv. kanonickému přístupu), krystalizovala už v raných dobách křesťanské církve, s různou intenzitou se objevovala v církevních dějinách a zůstala živá dodnes. První zmínka o *kánonu* jako souboru knih se objevuje až ve 4. století v křesťanském prostředí, aplikace tohoto termínu na předchozí období je proto sice zřejmě nevyhnutelná, ale zároveň poněkud nepřesná.¹ Povědomí o rozvrstvenosti autoritativních spisů je doloženo z 2. století před Kristem, kánon Hebrejské bible byl uzavřen ke konci 1. století po Kristu.² Z komplikovaných dějin zde připomeňme ještě Jeronýmovo nezařazení starozákonních deuterokanonik do latinského překladu³ a diskuze mezi církevními otci a na koncilech, např. Kartáginském (397), tzv. Florentském (do Florencie se konání koncilu přesunulo z Ferrary roku 1439)⁴ a Tridentuském (1545–1563). V postojích ke kánonu panovaly rozdíly také mezi křesťanským Západem a Východem, srov. např. rezervovaný vztah k *Apokalypse* na Východě. Rukopisy dochované z prvního tisíciletí křesťanské církve vůbec mají buď menší, nebo větší počet biblických knih, než máme dnes v našich tištěných Bibliích.⁵

V novověku došlo k největším zásahům do kánonu hned na jeho počátku v písmocentrické reformaci štěpením západokřesťanského kánonu na římskokatolický a protestantský. Pokud jde o Starý zákon, tvoří protestanté jakýsi střed mezi kánonem Hebrejské bible a na Tridentinu oficiálně definovaným římskokatolickým kánonem. Představa o zavržení deuterokanonických knih protestanty je však zjednodušená: protestantské odmítnutí tzv. apokryfů, jak jsou u nich v návaznosti na Jeronýmovo pojmenování nazývány, nebylo nikdy všeobecné ani úplné.⁶

Cílem tohoto příspěvku je stručně představit situaci ohledně deuterokanonických knih v 16. a na počátku 17. století v nekatolickém prostředí a její vývoj do 20. let 19. století (I) se zvláštním zřetelem k české vydavatelské praxi celých Biblí a Nových zákonů v 16. a na počátku 17. století (II) a stručně zmínit postoje Britské a zahraniční biblické společnosti a Spojených biblických společností k otázce tzv. apokryfů (III). Nepojednáváme zde podrobně o Lutherově pojetí, této problematice je věnován samostatný příspěvek v tomto čísle. Stejně tak ponecháváme stranou kánon dalších tradic jako etiopské, koptské, arménské aj.

I.

Jaký je vztah reformace v 16. a na počátku 17. století k tzv. apokryfům, deuterokanonickým knihám Starého zákona? Lutherův postoj ke kanonickým spisům jako hierarchizovaným vrstvám nestejně důležitosti, tj. jako k centru a periférii,⁷ se odráží v řazení biblických knih v překladu celého Písma do němčiny pořízeném se spolupracovníky a vydaném poprvé roku 1534: na konec Starého zákona byly přesunuty starozákonní deuterokanonické knihy, na konci Nového zákona se ocitají listy *Židům*, *Jakubův*, *Judův* a *Žjevení Janovo*.⁸ Tzv. apokryfy podle Luthera nemají stejnou důležitost jako Písmo, nicméně jsou užitečné a prospěšné ke čtení („doch nützlich und gut zu lesen sind“).⁹ V tzv. Lutherově německém překladu nebyly obsaženy 3. a 4. *Ezdrášova* ani 3. *Makabejská*, součástí se staly až v pozdějších edicích asi od roku 1570.¹⁰ Luther nebyl prvním ani posledním reformátorem, jenž vyčlenil tzv. apokryfy zvlášť:¹¹ učinil tak v *Curyšské bibli* (kompletně vydané roku 1531) už Ulrich Zwingli a totéž činí pak i anglická *Coverdalova bible* (1535; s *Baruchem* ještě v protokanonických spisech, bez *Modlitby Manassesovy*) a další anglické verze 16. století jako *Thomas Matthew's Bible* (1537), *the Great Bible* (poprvé vyšla 1539), *the Geneva Bible* (poprvé vyšla 1560; *Modlitba Manassesova* je uvedena na závěr 2Kron)¹² a *Bishop's Bible* (poprvé vyšla 1568). Tento trend se v protestantských kruzích ujal, takže se uplatnil nejen v překladech do národních jazyků, ale částečně také v nových překladech do humanistické latiny, např. ve významné *Curyšské bibli* (*Biblia Tigurina*) z roku 1543, již měli u nás bratrští biskupové Jan Augusta a Jan Blahoslav a byla uložena i v tzv. kralické knihovně,¹³ a také v nejvýznamnějším protestantském překladu do humanistické latiny, tzv. *Heidelberské bibli Tremelliově–Juniově* (*Testamenti Veteris Biblia Sacra*, 1575–1579).¹⁴ Deuterokanonické spisy byly v tomto překladu soustředěny do pátého, posledního svazku Starého zákona a jejich překlad vznikl prací Francisca Junia. Od druhého vydání z roku 1580 byl překlad Starého zákona doplňován překladem Nového zákona, nejčastěji Bezovým, takže vznikla protestantská latinská Bible jako protiváha Vulgáty. Do konce 17. století vyšla tato Bible celkem dvaatřicetkrát.¹⁵

Postoj nekatolíků k deuterokanonickým knihám, pokud byly vůbec zařazeny do Biblí, nebyl a není jednotný. Luteráni je doporučují ke studiu, i když u nich nemají autoritu protokanonických spisů. V anglikánské církvi byly součástí *King James Version* (Bible krále Jakuba), poprvé publikované roku 1611, Bible pro standardní angličtinu podobně důležité jako *Lutherbibel* pro němčinu, a mají být tištěny ve všech Biblich pro veřejné užití (*public worship*).¹⁶ Perikopy z deuterokanonických knih byly zařazeny do anglikánských lekcionářů¹⁷ a roku 1615 dokonce canterburský biskup zakázal pod hrozbou ročního vězení vázat nebo prodávat

Bible bez apokryfů.¹⁸ S mocenským vzestupem puritánů však situace v Anglii brzy vyústila v obrat: od roku 1626 se začaly vydávat edice *King James Version* bez apokryfů.¹⁹ O několik let později zaujali puritáni v tzv. Westminsterské konfesi (*Westminster Confession*, 1647) přísné stanovisko přisuzující apokryfům stejně nízkou hodnotu jako ostatním světským spisům: „The Books commonly called Apocrypha, not being of inspiration, are no part of the canon of the scripture; and therefore are of no authority in the Church of God, nor to be any otherwise approved, or made use of, than other human writings.“²⁰ Tuto konfesi přijaly další puritánské církve, mj. skotští presbyteriáni. První tištěná anglická Bible na americkém kontinentě, vyšla ve Philadelphii roku 1782, apokryfy neobsahovala.²¹ Po roce 1660, kdy v Anglii došlo k tzv. restauraci, se deuterokanonické knihy vrátily do všech edic *King James Version* určených pro veřejné užívání a do některých edic pro soukromou četbu. Tento stav trval až do 20. let 19. století, kdy se Britská a zahraniční biblická společnost rozhodla nepodporovat edice obsahující deuterokanonika.²²

Diskuze s luterským směrem, trvající od roku 1518, a další kontroverze ohledně kánonu vyřešil z katolické strany Tridentský koncil na 4. zasedání prvního období dne 8. dubna 1546 oficiálním dokumentem (*Decretum de libris sacris et de traditionibus recipiendis*).²³ Přestože se na koncilu vynořila také otázka ohledně kvalitativního rozdílu mezi protokanonickými a deuterokanonickými knihami, koncilní otcové nechali tuto otázku nakonec otevřenou, neboť jejich hlavní starostí bylo vymezení vnějších hranic kánonu. Tridentský kánon, vyhlášený 8. dubna, má proto podobu prostého výčtu knih „posvátných a kanonických“ (*sacris et canonicis*).²⁴ Z deuterokanonických knih jsou obsaženy: Tob, Jud, Mdr, Sir, Bar, 1Mak, 2Mak, PřídEst, PřídDan.²⁵ Téhož dne byla vyhlášena *authentica* Vulgáty jako jediného oficiálního biblického textu pro veřejné užití v liturgii, při disputacích a přednáškách (*in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus et expositionibus*)²⁶ a v souvislosti s tím vyvstala vzhledem k textové různosti tehdejších edic Vulgáty²⁷ naléhavá potřeba vydat takové závazné revidované znění vulgátního textu. Vydání se uskutečnilo nikoli prozíravým způsobem, když si papež Sixtus V. v rozporu s textověkritickými podklady vytvořenými několika po sobě pracujícími biblickými komisemi vyhradil právo rozhodnout sám o emendacích vulgátního textu a vnesl do konečné verze, známé jako *Sixta* a vytištěné roku 1590, svévolně svá vlastní čtení. Ještě téhož roku musel být prodej zastaven a nová komise začala pracovat na opravách, které vyústily ve verzi vydanou na podzim roku 1592 a známou jako *Sixto-Clementina*. Na konci Bible za Zj jsou otištěny v klementinské Vulgátě ještě ModlMan, 3Ezd a 4Ezd. Takový soubor deuterokanonických spisů je obsažen i v české rekatolizační *Svatováclavské bibli*, jež měla na katolickou

tradici podobný vliv jako *Bible kralická* na nekatolickou. *Sixto-Clementina* se stala závaznou pro oficiální užívání v římskokatolické církvi až do roku 1943, kdy byly povoleny překlady do národních jazyků z původních textů Bible, a jako oficiální text Písma římskokatolické církve byla nahrazena až roku 1979 uvedením edice *Nova Vulgata*.²⁸

II.

Vydavatelská praxe českých Biblí v 16. a na počátku 17. století musela reflektovat skutečnost, že katolicismus byl u nás početně ve výrazné menšině a totéž v podstatě platilo také o kupní síle potenciálních zákazníků, i když je třeba zohlednit skutečnost, že ke katolictví se hlásili někteří zástupci šlechty a panovnický rod.²⁹ Menšinové postavení katolictví u nás už na počátku 16. století dále oslabil nastupující reformace, takže na jeho sklonku dosahuje podíl katolického obyvatelstva na demografické skladbě tehdejší populace podle dnešních odhadů 10 až 15 %. To ovšem nebyl jediný faktor působící na český knihtisk 16. věku: po porážce stavovského povstání vstoupila do tiskařství, včetně tisků biblických překladů, výrazně cenzura a poté i protireformace. Roku 1561 bylo obnoveno pražské arcibiskupství a už pět let předtím byli do Prahy uvedeni jezuité. První z nich sice ještě neuměli česky, ale brzy byli schopni v češtině zpovídat a bylo vydáno nařízení o nutnosti důkladné výuky češtiny v noviciátě. Náboženské poměry v českých zemích v 16. století zde můžeme jen velmi zhruba nastínit s vědomím, že v některých případech lze sotva přesně odlišit jednotlivé proudy, takže jistě nikoli náhodou existovalo v té době rčení „Kolik mlynářů, tolik měr, kolik farářů, tolik věr“, jež zaznamenala Blahoslavova gramatika.³⁰ Někdy se proto mluví o nadkonfesijním křesťanství u nás. V poměrně tolerantním prostředí střední Evropy 2. poloviny 16. století u nás výrazně převládali v rámci křesťanských proudů novoutrakvisté (bylo mezi nimi rozšířeno augsburské vyznání); staroutrakvisté pozvolna směřovali ke katolictví. Třetí skupinou po utrakvistech a katolicích byla jednota bratrská, jež byla ovšem perzekvována, ostře už na počátku 16. století; roku 1547 byla obnovena platnost Vladislavova mandátu, který zakazoval její činnost, přičemž mandáty proti jednotě se vydávaly opakovaně za vlády Ferdinanda I., Maxmiliána II. i Rudolfa II. Přesto její vliv nebyl zanedbatelný, což bylo dáno jednak přízní některých šlechticů (do jednoty vstoupil roku 1582 poslední Rožmberk Petr Vok a hlásil se k ní mocný rod Žerotínů) a podnikatelů (blízký vztah k ní měl Daniel Adam z Veleslavína) a jednak po změně postoje ke vzdělání generováním vynikajících intelektuálů, jakými byli mj. biskupové Jan Blahoslav nebo Ondřej

Štefan. Navíc se rozvíjela i polská větev jednoty bratrské. Kromě těchto proudů existovaly v českých zemích křesťanské skupiny sektářských rysů, např. z jednoty bratrské vydělení stoupenci tzv. Malé stránky, dále Mikulášenci, Habrovanští nebo i po Evropě rozšíření novokřtěnci.

Oficiální linii celých Biblí vydaných v českých zemích v 16. století představovala *Severýnova bible* (vyšla roku 1529 *Cum gratia et privilegio Regiae Maiestatis*; po úpravách vyšla ještě dvakrát, z toho roku 1540 v Norimberku) a zejména celkem šest Biblí Melantrichovy řady, která byla zdaleka nejrozšířenějším typem české Bible v 16. století, a to i pro zahraniční uživatele (roku 1549 ještě s Netolickým, dále už samostatně v letech 1556–1557, 1560–1561, 1570, 1577; na počátku 17. století roku 1613 vyšla u Melantrichova vnuka Samuela Adama z Veleslavína tzv. *Veleslavínova bible*). Tyto tisky byly obratně připraveny tak, aby byly použitelné pro všechny hlavní konfesijní směry: kvůli zákazníkům z řad jednoty bratrské bylo například ponecháno v první *Severýnově bibli* imperfektum *bíše* v Janově Prologu, pod vlivem reformace byla do jisté míry přijímána nevulgátní čtení, avšak vzhledem k tlaku a kontrole katolíků se nemohla ve velké míře uplatnit, takže *Melantrišky* zůstávají poměrně pevně na půdě vulgátní tradice. Byly proto přijatelné i pro pobělohorskou cenzuru, jíž stačilo začernit v nich jen několik míst. Z celých Biblí se až šestidílná *Bible kralická* (1579–1594) a další vydání bratrského překladu v jednom dílu (1596, 1613) směle odpoutávají od dosavadní české tradice.

Než se podíváme podrobněji na to, jak byly v českých biblických tiscích 16. století vydávány tzv. deuterokanonické spisy, je třeba učinit několik poznámek o těchto spisech v předchozí české tradici, neboť v ní se větší textová variabilita těchto spisů projevuje důležitým způsobem. Už v první redakci staročeského překladu celé Bible, jenž vznikl v 50. letech 14. století, byl deuterokanonický *Tobiáš* přeložen vynikajícím, blíže neznámým učencem, tzv. Dominikánem, dnes anonymním zakladatelem české prózy, jenž do staré češtiny přeložil také nejstarší dochovanou prozaickou památku *Život Krista Pána*, nejčtenější prozaické dílo své doby,³¹ *Pasionál* a pro první redakci staročeského překladu celé Bible napsal také filozoficky zaměřenou předmluvu.³² *Tobiáše* přeložil velmi volně jako staročeskou povídku o Dobešovi, tato povídka pak byla opisována v *Pasionálu*.³³ Ve staročeských překladech prvních dvou redakcí je přítomen důležitý formální rys deuterokanonické knihy 3Ezd, totiž její rozdělení na 27 kapitol místo obvyklých devíti. Je to jeden z rysů tzv. pařížské Vulgáty (*Exemplar Parisiense*),³⁴ nejrozšířenějšího vulgátního typu ve středověku, jejíž vznik je spjat s tehdy nejvýznamnější univerzitou Sorbonnou.³⁵ Jiný formální znak pařížského typu, rozdělení knihy *Judit* na 26 místo 16 kapitol,³⁶ ale ve staročeských překladech první redakce chybí. Třetí redakce staročeského překladu Bible má v *Bibli padeřovské* u 3Ezd už devět kapitol,

v Novém zákoně poprvé obsahuje apokryfní epištolu sv. Pavla *Laodičanům* (dále zkracujeme na Laod),³⁷ zařazenou za list *Kolosanům*, již po vzoru Erasmova překladu do latiny vypustil v české tradici až náměštýský Nový zákon z roku 1533. Čtvrtá kniha *Ezdrášova* působila, stejně jako 3. kniha *Ezdrášova* (ta byla někdy označována jako Druhá, např. ještě v inkunábulní *Bibli pražské* z roku 1488), jisté problémy, například ve staročeské *Bibli kunštátské* z druhé redakce je rozdělena do tří knih nadepsaných jako „Knihy třetí“, „Čtvrté knihy“ a „Páté knihy“; toto dělení se objevuje také v *Bibli Dlouhoveského* z roku 1475.³⁸ Právě jen poslední, pátou část 4. knihy *Ezdrášovy*, tj. 4Ezd 15,1–16,78, otiskla pod názvem „třetí knihy Ezdrášovy“ inkunábulní *Bible kutnohorská* (1489).³⁹ Tuto chybu napravila až první česká Bible 16. století, *Bible benátská* (1506).⁴⁰ Deuterokanonická kniha *Modlitba Manassesova* je ve staročeských rukopisech zařazena na konec 2Kron, někdy se zvláštním upozorněním.

Z českých biblických tisků 16. a počátku 17. století věnujme nejprve pozornost novozákonní pseudepigrafní epištole *Laodičanům*. Přehled vydání některých celých českých Nových zákonů v 16. a na počátku 17. století (symbol ✓ značí přítomnost Laod, symbol ✗ nepřítomnost Laod):⁴¹

Zkoumané samostatné vydání Nového zákona	Laod
pražský NZ1513	✓
Klaudyánův NZ1518	✓
Lukášův NZ1525	✓
plzeňský NZ1527	✓
náměštýský NZ1533	✗
norimberský NZ1534, NZ1538	✓
Kantorův NZ1545, NZ1563	✓
Güntherův NZ1549	✓
Netolického a Melantrichův: NZ1551, NZ1564, NZ1570, NZ1582	✓
Blahoslavův NZ1564, NZ1568	✗
Dačického NZ1596	✓
kralický NZ1596, NZ1601	✗
Veleslavínův NZ1597	✓

Ze samostatně vydaných českých překladů Nového zákona v 16. století a na počátku 17. století do Bílé hory neobsahují epištolu Laodičanům jen náměštý NZ z roku 1533 a Blahoslavův NZ a jeho další úpravy v kralických vydáních. Oba počiny jsou svým způsobem v 16. století periferní, ale zároveň přelomové: náměštý NZ je extrémní ve svém odklonu od české tradice k erasmovskému textu, bratrský Blahoslavův NZ byl pořízen pro perzekvovanou jednotu bratrskou, zároveň však jsou oba překlady spjaty s prvními gramatikami češtiny a s vědomým odklonem od vulgární tradice. Většina vydání i po Tridentském koncilu, jenž Laod nezařadil mezi kanonické knihy Nového zákona, tiskne tuto epištolu dál, i když se u ní objevují upozornění, například ještě ve *Veleslavínově bibli* z roku 1613: „Tato Epištola mezi Epištolami v řeči Latinské se nenalézá, než toliko v řeči České...“⁴²

U starozákonních deuterokanonických knih nedošlo v 16. století v celých českých Bibliích k mnoha změnám (pro úplnost zařazujeme i novozákonní pseudepigraf Laod):

Vydávání knih na periferii kánonu v českých tištěných Bibliích 1488–1613							
	Bibl-Praž	Bibl-Kut	BiblBen	BiblSev1-2, BiblNor	Bibl-Net	BiblMel2-5, BiblVel	Bibl-Kral1-3
Tob	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Jud	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Mdr	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sir	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Bar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
1Mak	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2Mak	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
PřídEst	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
PřídDan	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ModlMan	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3Ezd	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
4Ezd	✗	Ezd 15,1– 16,78	✓	✓	✓	✓	✓
3Mak	✗	✗	✗	✗	✓	✓	✓
Laod	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✗

Zkratky: BiblPraž = Bible pražská 1488, BiblKut = Bible kutnohorská 1489, BiblSev1 = Bible Severýnova 1529, BibleSev2 = Bible Severýnova 1537, BiblNor = Bible norimberská, BiblNet = Bible Netolického, BiblMel2 = Bible Melantrichova 1556–57, BiblMel3 = Bible Melantrichova 1560–61, BiblMel4 = Bible Melantrichova 1570, BiblMel5 = Bible Melantrichova 1577, BiblKral1 = Šestidílka 1579–1594, BiblKral2 = Bible kralická 1596, BiblKral3 = Bible kralická 1613, BiblVel = Bible Samuela Adama z Veleslavína 1613. BiblMel2–5 znamená Bible Melantrichovy 2. až 5. vydání včetně.

Hlavní proud české biblické tradice 16. a počátku 17. století, tj. Bible kromě konfesně vyhraněné *Bible kralické*, umísťuje deuterokanonické knihy mezi proto-kanonické (ModlMan na konec 2Pa, PřídEst do Est, PřídDan do Dan, Bar za Pláč atd.; 4Ezd je umístěn za 3Ezd, 3Mak za 2Mak; pseudepigrafní Laod se nachází za Kor). Změny v této linii se odehrávají jen kolem přelomu 15. a 16. století u 4Ezd a v polovině 16. století u 3Mak, přičemž se porůznu upozorňuje na absenci těchto knih nebo úseků v Hebrejské bibli, např. v Est, Dan nebo v předmluvě k překladu 3Mak („Knihy tyto Třetí [...] jakž dvoje první jazykem Řeckým sepsané / teď teprva ne dávno před kolikasi Lety jsou nalezeny / a do jazyku Latinského / nyní pak opět z téhož jazyku Latinského do našeho Českého přeloženy...“). Předmluvu k 3Mak podepsal překladatel této knihy do češtiny a jeden z nejvzdělanějších Čechů své doby Sixt z Ottersdorfu a pozoruhodným způsobem v ní akcentuje nedoslovný překlad podle smyslu. Jistý mezník v české tradici představuje i druhá *Severýnova bible* z roku 1537, v níž k nám proniká biblický humanismus v oblasti Starého zákona. Např. v Dan 14 uvádí slovy „Toto není v Latinských Exemplářích“ nově vložený verš: „Tehda řekl Král: Bojte se všickni kteříž bydlíte na zemi / Boha Danyelova / neboť on jest zprostitel a spasitel / čině znamení na nebi i na zemi / kterýž vysvobodil Danyele z jámy Lvové.“ Tento úsek se objevuje v následných českých Bibliích až do roku 1577; 5. vydání *Bible Melantrichovy* jej neobsahuje, podobně jako některé nevládní přídavky (a stejně tak není ani v *Kralických bibliích*); *Sixto-Clementina* však tento verš má a po jejím vzoru i pozdější *Bible svatováclavská*.

Výrazný předěl představuje u deuterokanonik *Šestidílka*, a to jak jejich vyčleněním do zvláštního svazku – což nebylo v protestantských vydáních neobvyklé, jak jsme upozornili výše –, tak jejich pořadím, jejich předlohou, resp. informacemi o předlohách. Předmluva k pátému dílu *Šestidílk*y je věnována historii deuterokanonických spisů; za zvláštní zmínku stojí odkaz na *Lutherovu bibli* (fol. 5a) a odkaz na první český překlad: „Čehož staří Čechové při zpravování první Bibli v svém jazyku, nepochybně jest že sou považovali, a z té příčiny oboje ty kteréž Ezdrášovy slovy i Machabejské třetí, vypustili.“ Kterou Bibli míní tímto prvním překladem do češtiny, nevíme: všechny celé Bible první redakce staročeského překladu obsahují 3Ezd (nazvanou ovšem druhá!), stejně tak i pozdější Bible,

o nichž se uvažovalo, že je Kraličtí měli (např. *Bible boskovická* nebo *Bible padeřovská*, již kolem roku 1600 vlastnil Karel st. ze Žerotína).

Pokud jde o pořadí starozákonních „apokryfů“, uvádí ho *Šestidílka* v obsahu k pátému dílu takto: Tob – ModlMan – Jud – Bar – List Jeremiášů – PřídDan – 3Ezd – 4Ezd – PřídEst – 3Mak – 1Mak – 2Mak – Mdr – Sir. Toto pořadí reflektuje chronologii vzniku („Tyto knihy vedlé pořádku času se kladou...“), jak Kraličtí vysvětlují na fol. 1b téhož dílu *Šestidílký*, což si vynutilo i nečekané pořadí *Makabeských knih*. Pozornost může vzbudit *List Jeremiášův*, který je v obsahu uveden jako samostatná kniha, ale ve vlastním textu tvoří pouhou 6. kapitolu Barucha. Toho si povšiml už Josef Růžička, vydavatel *Jubilejní bible* z roku 1863, a problém objasnil o několik desetiletí později Jaroslav Konopásek poukazem na formální předlohu Starého zákona Kralických, a to tzv. *Heidelberskou bibli Tremelliovu–Juniovou*, jež má mj. stejné pořadí deuterokanonických knih a v obsahu uvádí *Epistolu Jirmejae*.⁴³

O předlohách kralického překladu deuterokanonických spisů nás částečně informují i sami překladatelé. V předmluvě (fol. 6b) totiž uvádějí přesnější údaje dvou edic: za základ prý vzali *Polyglotu antverpskou* (1568–1573), již zmiňují i v předmluvě k Sir a jejíž latinský text prý následovali při překladu 4Ezd a ModlMan, které neznali v řečtině, a *Basilejskou bibli* z roku 1545, z níž překládali 3Ezd a na niž se odvolávají i ve 3Mak 2,1. Neplatí to ovšem zcela: při překladu Ezdrášových knih přihlíželi i k jiným zdrojům,⁴⁴ stejně tak při překladu krátké *Modlitby Manassesovy*.⁴⁵ Latinismy v okrajových poznámkách 4Ezd a ModlMan ukazují, že zjednodušené tvrzení o překladu *Kralické bible* z hebrejštiny a řečtiny je třeba korigovat, nemluvě o četných shodách s latinskou *Tremelliovou–Juniovou bibli*.

III.

Čtenář, který si dnes koupí běžnou edici *Kralické bible* „podle posledního vydání kralického z roku 1613“, tj. takzvaný Karafiátův kritický otisk, poprvé vydaný roku 1887, v ní ovšem deuterokanonické spisy nenajde. Nejsou ani ve vícekrát vydané, ale celkově neúspěšné tzv. Karafiátově revizi s podtitulem „text kralický z roku 1613 podle původních textů opravený“. Přelom mezi edicemi *Kralické bible* vydávané s deuterokanonickými knihami a bez nich se datuje roky 1826–1827 (výjimku tvoří např. Růžičkova *Jubilejní bible* z roku 1863 a Chráskova–Kaňákova edice z roku 1954, které kralické apokryfy obsahují). V oněch letech se k otázce tzv. apokryfů po déle trvajících diskuzích vyjádřila Britská a zahraniční biblická společnost (British and Foreign Bible Society) v tzv. *Regulations of 1826 and 1827*.⁴⁶ Dne 3. května 1826 byl schválen článek stanovující zákaz finanční

podpory pro vydání Biblí, které by obsahovaly tzv. apokryfy: „no pecuniary aid can be granted to any Society circulating the Apocrypha...“⁴⁷ Roku 1827 Britská a zahraniční biblická společnost v *Regulations* potvrdila, že nadále nesmějí být apokryfy ani dodatečně přidávány k nsvázaným částem Písma dodaným touto společností;⁴⁸ tak se totiž v praxi často dělo v předchozích letech, což sama společnost explicitně schválila roku 1822.⁴⁹ Kontroverze s apokryfy a její řešení v *Regulations* přiměly papeže Lva XII. k vyslovení varovných slov na adresu biblické společnosti a do jisté míry napjaté vztahy mezi Vatikánem a biblickou společností trvaly i za Pia IX. a v dalším období.⁵⁰ Tento stav v podstatě vydržel až do druhé poloviny 20. století. V době po II. vatikánském koncilu došlo roku 1968 mezi Spojenými biblickými společnostmi (United Bible Societies, UBS) a tehdejší vatikánským Sekretariátem pro jednotu křesťanů k dohodě nazvané *Guiding Principles for Interconfessional Cooperation in Translating the Bible*.⁵¹ Tato pravidla konečně po téměř jednom a půl století upravila nevyhovující stav. Spojené biblické společnosti pak opatrně doporučily jednotlivým národním pobočkám zvážit zařazení deuterokanonických knih. Do roku 1987 vzešlo ze spolupráce mezi UBS a Vatikánem minimálně 161 nadkonfesních překladů.⁵² V ekumenických vydáních jsou deuterokanonické spisy tištěny mezi Starým a Novým zákonem, a tak se vlastně – v případě Českého ekumenického překladu – nadkonfesijním vydáním nově a jinak uskutečňuje praxe, již česká biblická tradice zažívala v 16. století.

Příspěvek vznikl v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. P12 *Historie v interdisciplinární perspektivě*, podprogram *Společnost, kultura a komunikace v českých dějinách*.

Tato studie byla lektorována.

SLEDOVANÉ PŘEKLADY:

Zkratky knihoven: VKOL = Vědecká knihovna v Olomouci; KNM = Knihovna Národního muzea; MZK = Moravská zemská knihovna; KHD = tzv. Knihovna Husova domu (dnes Ústřední církevní archiv Českobratrské církve evangelické).

BiblBen = Biblij Česká W Benátkach tisštená. VKOL II 32058. Knihopis 1097.

BiblKral1 = Biblj České Djľ prwnj... MDLXXIX; Biblj České Djľ druhý... MDLXXX; Biblj České Djľ třetj... MDLXXXII; Biblj České Djľ čtwtřtý... MDLXXXVII; Biblj České Djľ pátý... MDLXXXVIII; Biblj České Djľ ssestý... MDXCIII. VKOL II 32.377. Knihopis 1107.

BiblKral2 = Biblj Swatá... Léta Páně, MDXCVI. MZK ST1-0000.813,B, VKOL 995.847. Knihopis 1109.

- BiblKral3 = Biblj swatá... M. DC. XIII. VKOL II 32.073. Knihopis 1110.
 BiblKut = [Bible kutnohorská 1489] VKOL II 32.071. Knihopis URB_X.
 BiblMel2 = Biblij Česká... ANNO MDLVI. VKOL III 32.296. Knihopis 1102.
 BiblMel3 = Biblij Česká... ANNO. MDLXI. VKOL III 32.048. Knihopis 1103.
 BiblMel4 = Biblij Česká... Létha | MDLXX... MZK ST4-0009.880,A; KNM 34 A 1. Knihopis 1104.
 BiblMel5 = Biblij Česká... Létha | MDLXXVII. VKOL III 220903. Knihopis 1105.
 BiblNet = Biblij Česká... M. D. XLIX. VKOL III 32.712. Knihopis 1101.
 BiblNor = Biblij Česka... Strahovská knihovna DR III 7. Knihopis 1100.
 BiblPraž = [Bible pražská 1488] Národní knihovna 41 B 19. Dostupné z <<http://www.manuscriptorium.com>>. Cit. 20. 4. 2013. Knihopis I, 2.
 BiblSev1 = Severýnova bible 1529 = Biblij Česka... VKOL III 32051. Knihopis 1098.
 BiblSev2 = Severýnova bible 1537 = Biblij Česka... VKOL III 32053 a III 640.070. Knihopis 1099.
 BiblVel = Biblij Česká... Léta Páně | M. DC. XIII. MZK ST4-0096.337. Knihopis 1106.
 Lutherova bible = Biblia: das ist: | Die gantze Heilige | Schriff: Deudsch | [...]. (Wittenberg, VD 16 B 2712. Digitální kopie dostupná ze stránek Universitäts- und Landesbibliothek Halle <<http://opac.bibliothek.uni-halle.de>>. Cit. 20. 5. 2013.
 Hans Lufft,1541)
 NZ1513 = Nowy zakon. Národní knihovna 54 C 8. Knihopis 17095.
 NZ1518 = Zakon Nowy... Mikulass Klaudyán, w Boleslawi mladem nad Gizerau 1518. KNM 25 D 8. Knihopis 17096.
 NZ1525 = Nowý Za|kon... Léta M. CCCCC XXV. KNM 25 D 3. Knihopis 17097.
 NZ1527 = Nowy Zakon... Tisyceho pietisteho sedmmezdcytmecho... VKOL 32.108. Knihopis 17098.
 NZ1533 = NOWY TESTAMENT... VKOL 32.197. Knihopis 17099.
 NZ1534 = Nowy Zakon... KHD II T 150. Knihopis 17100.
 NZ1538 = Nowy zakon... VKOL 32245. Knihopis 17102.
 NZ1545 = Nowy Zakon... Strahovská knihovna BA V 30. Knihopis 17103.
 NZ1549 = Nowy Zakon... Národní knihovna 54 K 20950. Knihopis 17104.

- NZ1551 = Nowý Zákon... Strahovská knihovna BY VI 68. Knihopis 17105.
- NZ1563 = Nowý zákon... VKOL 32198. Knihopis 17108. [Kantorův]
- NZ1564 = Nowy Zákon... Strahovská knihovna BB V 33. Knihopis 17109. [Melantrichův]
- NZ1564 = Nowy Zákon | wnowě do Čestiny přeložený. VKOL 32.653. [Blahoslavův]
- NZ1568 = Nowy Zákon... Anno 1568. Cit. dle J. Konopásek, *Blahoslavův Nový zákon z roku 1568*, Praha 1931. Knihopis 17112.
- NZ1570 = [Nowý Zá]kon... KHD II T 143. Knihopis 17113.
- NZ1582 = Nowy Zákon... VKOL 32.155. Knihopis 17114.
- NZ1596 = Nowý Zákon... KHD II T 146. Knihopis 17118. [Dačického]
- NZ1596 = Nowý Zákon... Léta Páně M D XC VI. MZK ST1-0013.877. [kralický]
- NZ1597 = Nowy Zákon. Österreichische Nationalbibliothek 1.H.23, dostupné z <<http://www.books.google.com>>. Cit. 20. 4. 2013. Knihopis 17117.
- NZ1601 = Biblj České Djl' Ssestý... Léta Páně M. DC. I. VKOL II 32.377. Knihopis 1108.
- Svatováclavská bible = BJBLJ Česká... VKOL III 32.052. Knihopis 1111.1, 1111.2, 1111.3.

POZNÁMKY:

1/ DAVID A. DESILVA: *Introducing the Apocrypha. Message, Context, and Significance*. Grand Rapids, Baker Academic 2002, s. 27.

2/ Tamtéž, s. 30–31.

3/ W. R. F. BROWNING: „Apocrypha“. IN: *A Dictionary of the Bible*. New York, OUP 2009, s. 42.

4/ JOSEPH GILL: *The Council of Florence*. New York, CUP 2011, s. 174.

5/ LEE MARTIN McDONALD: „Wherein Lies Authority? A Discussion of Books, Texts, and Translations“. IN: *Exploring the Origins of the Bible. Canon Formation in Historical, Literary, and Theological Perspective* (eds. CRAIG A. EVANS – EMANUEL TOV). Grand Rapids, Baker Academic 2008, s. 205.

6/ HAROLD HENRY ROWLEY: *The Growth of the Old Testament*. New York, Harper & Row 1963, s. 172.

7/ TARALD RASMUSSEN: „The Biblical Canon of the Lutheran Reformation“. IN: *Canon and Canonicity. The Formation and Use of Scripture* (ed. EINAR THOMASSEN). Copenhagen, Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen 2010, s. 147–149.

8/ Např. ve wittenberském vydání roku 1541 (srov. *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts*, viz <http://www.bsb-muenchen.de/1681.o.html>, č. 16 B 2712; cit. 20. 5. 2013).

- 9/ HANS-PETER RÜGER: „Apokryphen I“. IN: *Theologische Realenzyklopädie. Band III. Anselm von Laon – Aristoteles/Aristotelismus* (eds. GERHARD KRAUSE – GERHARD MÜLLER). Berlin – New York, Walter de Gruyter 1978, s. 294.
- 10/ FREDERICK FYVIE BRUCE: *The Canon of the Scripture*. Downers Grove, Inter-Varsity Press 1988, s. 102.
- 11/ Odsunutí tzv. apokryfů zvláště realizoval ve svém vlivném latinském překladu, vyšlém poprvé roku 1528 a respektovaném Židy, protestanty a katolíky, již dominikán a biblista S. Pagninus. Srov. ARJO VANDERJAGT: „*Ad fontes!* The Early Humanist Concern for the *Hebraica veritas*“. IN: *Hebrew Bible / Old Testament. The History of Its Interpretation. Volume II. From the Renaissance to the Enlightenment* (ed. MAGNE SÆBØ). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2008, s. 186.
- 12/ Už některé exempláře edice *Geneva Bible* z roku 1599 apokryfy neobsahují, i když kontinuální číslování svazku a rozvržení v obsahu s nimi počítaly; amsterodamská edice *Geneva Bible* z roku 1640 vynechala apokryfy záměrně se zdůvodněním vytištěným na jejich obvyklém intertestamentárním místě. Srov. BRUCE: op. cit., s. 108.
- 13/ Na úvodní straně k deuterokanonickým knihám se vyzdvihuje potřeba jejich čtení a zároveň se upozorňuje na jejich autoritativnost odlišnou od protokanonických spisů: „ECCLESIASTICI LIBRI, Qui semper pro sacris libris ab Ecclesia habiti sunt, & digni visi qui legantur a piis: non tamen parem cum Canonicis scripturis auctoritatem obtinuerunt, utpote quos maiores nostri in ecclesiis legi voluerunt, non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam.“ [Přepisujeme podle pravidel pro přepis latiny obvyklých v českých zemích.]
- 14/ Srov. *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (op. cit.), č. 16 ZV 1566. Uvádějí se různá data vydání, řídíme se daty, která uvádí KENNETH AUSTIN: *From Judaism to Calvinism. The Life and Writings of Immanuel Tremellius (c. 1510–1580)*. Ashgate, Aldershot Ashgate Publishing 2007, s. 147.
- 15/ Tamtéž, s. 179.
- 16/ GORDON CAMPBELL: *Bible. The Story of the King James Version 1611–2011*. Oxford, OUP 2010, s. 45.
- 17/ Tamtéž, s. 45.
- 18/ BRUCE: op. cit., s. 108.
- 19/ Tamtéž, s. 109.
- 20/ Tamtéž, s. 110.
- 21/ Tamtéž, s. 111.
- 22/ CAMPBELL: op. cit., s. 46.
- 23/ RASMUSSEN: op. cit., s. 145. Edice tohoto dokumentu je součástí studie TOMÁŠE PETRÁČKA v tomto čísle *Salve*.
- 24/ Latinské znění dekretu je citováno podle verze dostupné na <http://www.bible-researcher.com/trent1.html> (cit. 20. 5. 2013).
- 25/ Zkratky biblických knih: ModlMan = Modlitba Manassesova, PřídDan = Příkladky k Danielovi, PřídEst = Příkladky k Ester.

- 26/ Latinské znění dekretu citováno podle verze dostupné na <http://www.bible-researcher.com/trenti.html> (cit. 20. 5. 2013).
- 27/ JEAN-PIERRE DELVILLE: „L'évolution des Vulgates et la composition de nouvelles versions latines de la Bible au XVIe siècle“. IN: *Biblia. Les Bibles en latin au temps des Réformes* (ed. MARIE-CHRISTINE GOMEZ-GIRAUD). Paris, PUPS 2008, s. 72–84.
- 28/ JARED WICKS: „Catholic Old Testament Interpretation in the Reformation and Early Confessional Eras“. IN: *Hebrew Bible / Old Testament. The History of Its Interpretation. Volume II. From the Renaissance to the Enlightenment* (ed. MAGNE SÆBØ). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2008, s. 625–636.
- 29/ Informace v tomto odstavci čerpáme z publikace JAROSLAV ČECHURA: *České země v letech 1526–1583. První Habsburkové na českém trůně*. Praha, Libri 2008, s. 292–317.
- 30/ MIREK ČEJKA – DUŠAN ŠLOSAR – JANA NECHUTOVÁ (eds.): *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno, MÚ 1991, s. 316, fol. 300a.
- 31/ Srov. JAN LEHÁR – ALEXANDR STICH – JAROSLAVA JANÁČKOVÁ – JIŘÍ HOLÝ: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha, NLN 2000, s. 76.
- 32/ VLADIMÍR KYAS: *Česká bible v dějinách národního písemnictví*. Praha–Řím, Vyšehrad – Křesťanská akademie 1997, s. 35–36, 44.
- 33/ Tamtéž, s. 45.
- 34/ Tamtéž, s. 52.
- 35/ Na základě srovnání staročeského překladu první redakce s různými sedmi latinskými Vulgát pařížského typu u nás se ukázalo, že nejbližší předloze staročeského překladu má rukopis Archivu Pražského hradu, kapitulní knihovna, rkp. A 2, jež má k *Drážďanské bibli* blízko i vyzdobou, srov. ROBERT DITTMANN: „Ke dvěma typům nepařížských čtení a překladatelskému postupu v mladším textu první redakce staročeského překladu Oktateuchu“. IN: *Bohemica X = Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Philologica* 91, 2007, s. 75–90.
- 36/ FRIEDRICH STUMMER: *Einführung in die lateinische Bibel. Ein Handbuch für Vorlesungen und Selbstunterricht*. Paderborn, Ferdinand Schöningh 1928, s. 153.
- 37/ KYAS: op. cit. s. 102.
- 38/ Tamtéž, s. 87 a 113. Substantivum *knihy* mělo tehdy ve významu „knihy“ jen množné číslo.
- 39/ Stalo se tak na základě členění 4Ezd v *Klementinském sborníku*, srov. KYAS: op. cit., s. 114.
- 40/ Tamtéž, s. 128 a 132. V úvodu k této knize se píše: „Žádnému nebuď to divno. Že tuto čtvrté Kniehy Ezdrášovy mezi jinými zákona božieho knihami položeny jsú. Ješto prvé podvkrát biblí jest littetami [sic] českými tištěna. A nikdy tam nejsú položeny. kromě toliko dvú posledních kapitol... A že již obecně v latinských Biblí kteréž tisknú: kniehy tyto pokládají se mezi jinými. Protož nenie neslušné ale příhodné aby i v Českých Biblí položeny byli [sic].“
- 41/ Z vydání českého Nového zákona v 16. století v tabulce chybějí pouze Nové zákony vydané roku 1555, 1558, 1576 a také Hadův Nový zákon z roku 1538, jejichž vydání mi byla nedostupná. Katolický překlad tištěný údajně v polské Nise roku 1566 se nedochoval.

- 42/ Transkripční zásady pro střední češtinu vycházejí z JOSEF VINTR: „Zásady transkripce českých textů z barokní doby“. IN: *Listy filologické* 121, č. 3–4, 1998, s. 341–346; dodržujeme interpunkci a velká písmena.
- 43/ JAROSLAV KONOPÁSEK: „Dvě studie o Bibli kralické“. IN: *Sborník filologický* 9, 1931, s. 128.
- 44/ SLAVOMIL DANĚK: „Předlohy Apokryf Kralických (Ezra)“. IN: *Ročenka Husovy československé evangelické fakulty bohoslovecké v Praze za r. 1929–1930*, roč. 1, 1930.
- 45/ ROBERT DITTMANN: „Překlad Modlitby Manassesovy v Šestidílce“. IN: *Bohemica Olomucensia*, v tisku.
- 46/ Proto se někdy v literatuře uvádí rok 1826 (např. PETER J. WOSH: „Bible Societies“. IN: *The Encyclopedia of Protestantism. Volume 1. A–C* [ed. HANS J. HILLERBRAND]. New York, Routledge 2004, s. 395), někdy až 1827 (např. BRUCE M. METZGER: „Apocrypha“. IN: *The Oxford Companion to the Bible* [eds. BRUCE M. METZGER – MICHAEL D. COOGAN]. New York, OUP 1993, s. 38).
- 47/ WILLIAM CANTON: *A History of the British and Foreign Bible Society. With Portraits and Illustrations*. Vol. I. London, John Murray 1904, s. 342. Už 10. 2. 1826 rozeslala společnost oběžník, v němž mj. píše o zastavení finanční podpory pro vydání s apokryfy a o nutnosti dodávat jen svázané Bible („That the funds of the Society be applied to the printing and circulation of the Canonical Books of Scripture, to the exclusion of those books, and parts of books, which are usually termed Apocryphal; and that all copies printed, either entirely or in part, at the expense of the Society, and whether such copies consist of the whole, or of any one or more of such books, be invariably issued bound; no other books whatever being bound with them...“ – GEORGE BROWNE: *The History of the British and Foreign Bible Society, from Its Institution in 1804, to the Close of Its Jubilee in 1854*. Vol. I. London, Bagster 1859, s. 360).
- 48/ CANTON: op. cit., s. 342. Po roce 1827 přestala apokryfy šířit také Americká biblická společnost, srov. HENRY OTIS DWIGHT: *The Centennial History of the American Bible Society*. New York, Macmillan Company 1916, s. 101.
- 49/ CANTON: op. cit., s. 98–99.
- 50/ FR. JOSEPH CREHAN: „The Bible in the Roman Catholic Church from Trent to the Present Day“. IN: *The Cambridge History of the Bible. The West from the Reformation to the Present Day* (ed. S. L. GREENSLADE). Cambridge, CUP 2004, s. 224–225.
- 51/ RÜGER: op. cit., s. 295.
- 52/ WOSH: op. cit., s. 400.

PhDr. Robert Dittmann, Ph.D. (* 1980) je odborným asistentem Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FF UK v Praze a odborným pracovníkem katedry bohemistiky FF UP v Olomouci. Zabývá se vývojem češtiny, zejména českého biblického překladu v 16. století, vývojem české biblické toponymie a pračeskými a staročeskými glosami zapsanými hebrejským písmem v 11.–13. století.